

Economie van verbondenheid: *een christelijk-sociale visie op marktordening*

Reinier Roest en Mark Treurniet

Abstract essay:

Er is een nieuwe balans nodig tussen markt, overheid en maatschappelijke organisaties bij het voorzien in basisbehoeften, zoals wonen, kinderopvang, energie, voedsel, financiële diensten en digitale infrastructuur. Dit essay pleit voor een economie van verbondenheid: een economie waarin maatschappelijke organisaties dienstbaar zijn aan burgers, waarin bedrijven en maatschappelijke organisaties bijdragen aan brede welvaart en waarin de overheid het publieke belang borgt. Op basis van variatie in locatiegebondenheid en investeringsrisico wordt uitgewerkt wat dit betekent voor locatiegebonden voorzieningen (zoals woningcorporaties en kinderopvang), netwerkgebonden distributie (zoals energie en voedsel) en globale dienstverlening (zoals financiële diensten en cloudtechnologie).

Inleiding

In de afgelopen decennia is marktwerking leidend geworden op steeds meer terreinen, vaak vanuit de overtuiging dat dit neutraal en efficiënt zou zijn en vanzelf tot betere uitkomsten zou leiden. Het resultaat is een marktordening waarin economische prikkels dominant zijn geworden, ook bij cruciale basisvoorzieningen zoals wonen, kinderopvang, energie, voedsel, financiële diensten en digitale infrastructuur. In dit essay pleiten we vanuit christelijk-sociale waarden voor een nieuwe balans tussen markt, overheid en maatschappelijke organisaties bij het voorzien in deze basisbehoeften. Dat vraagt op sommige terreinen om meer ruimte voor maatschappelijke organisaties zoals coöperaties en stichtingen, op andere terreinen om bedrijven die binnen duidelijke publieke kaders bijdragen aan een bloeiende samenleving en op weer andere terreinen om een overheid die het publieke belang actief borgt. Zo bouwen we aan een economie van verbondenheid: een economie waarin maatschappelijke organisaties dienstbaar zijn aan burgers, waarin bedrijven en maatschappelijke organisaties bijdragen aan brede welvaart en waarin de overheid het publieke belang borgt.

Wat betekent vrijheid, als de basisvoorzieningen van het leven steeds onzekerder worden? Door het tekort aan sociale huurwoningen word je gedwongen een woning te huren op de vrije markt tegen een fors hogere huur. Die woning is maar matig geïsoleerd, dus ook de energierekening is fors, maar door een complex contract kun je energieleveranciers niet goed vergelijken.¹ Kinderopvang verdwijnt uit wijken waar zij het hardst nodig is of stopt met 'plusopvang' voor kinderen die extra aandacht vragen.² Persoonlijke, medische en financiële data is steeds meer in handen van grote techbedrijven. Economieën zijn sterker dan ooit met elkaar verweven, maar burgers ervaren steeds minder verbondenheid met instituties.

Gedurende de afgelopen decennia heeft marktwerking een steeds prominentere plaats gekregen in de inrichting van de samenleving. Vaak werd daarbij verondersteld dat dit vanzelf zou leiden tot efficiëntere en betere resultaten. Inmiddels zien we dat economische prikkels centraal zijn komen te staan, ook bij cruciale basisvoorzieningen zoals wonen, kinderopvang,

energie, voedsel, financiële diensten en digitale infrastructuur. Wat bedoeld was om vrijheid, kwaliteit en keuze te vergroten, leidt te vaak tot afhankelijkheid, onzekerheid en verlies aan publieke waarden.

Vanuit christelijk-sociaal perspectief is dit geen neutrale ontwikkeling. De ChristenUnie staat in een traditie die de economie niet ziet als doel op zichzelf, maar als middel ten dienste van menselijke waardigheid, gerechtigheid en gemeenschap. Mensen zijn niet in de eerste plaats consumenten, maar relationele wezens, geworteld in verbanden van gezin, vereniging, (kerk)gemeenschap en samenleving. Juist daarom is de vraag hoe wij onze economie ordenen een diep politieke en morele vraag: welke waarden willen wij borgen en wie draagt daar verantwoordelijkheid voor?

In dit essay pleiten wij voor een herijking van de rolverdeling tussen markt, overheid en maatschappelijke organisaties. Wij betogen dat de voorziening van cruciale basisbehoeften beter moet worden geborgd, met oog voor mens en gemeenschap. Dat vraagt bij sommige maatschappelijke belangen om meer ruimte voor maatschappelijke organisaties zoals coöperaties en stichtingen, met betrekking tot andere belangen om bedrijven die binnen duidelijke publieke kaders bijdragen aan een bloeiende samenleving en bij weer andere belangen om een overheid die zelf diensten levert. Cruciale basisbehoeften hebben immers betrekking op het maatschappelijk belang, want de behartiging voor de samenleving als geheel is gewenst. Voor de behartiging van maatschappelijke belangen is echter niet automatisch de overheid nodig. Indien de overheid de behartiging van het maatschappelijk belang aantrekt op grond van de overtuiging dat dit belang anders niet goed tot zijn recht komt, dan hebben we het over het publieke belang.³ Zo bouwen we aan een economie van verbondenheid: instituties staan in dienst van burgers in plaats van andersom, bedrijven staan in verbinding met gemeenschappelijke waarden als publieke gerechtigheid en duurzaamheid en dragen zo bij aan brede welvaart, terwijl de overheid het publieke belang borgt. Nadat we in Kader 1 bespreken hoe we voortbouwen op eerdere publicaties van het Wetenschappelijk Instituut, behandelen we in het vervolg van dit essay eerst christelijk-

sociale waarden en economische principes die richting geven aan een economie van verbondenheid. Vervolgens werken we dit uit voor verschillende voorzieningen die variëren in hun mate van locatiegebondenheid en investeringsrisico: sterk locatiegebonden voorzieningen zoals wonen en kinderopvang vragen om andere vormen van ordening dan globale diensten als financiële diensten

en cloudtechnologie. Het doel van deze uitwerking is om middels concrete beleidsopties te laten zien hoe een economie van verbondenheid op verschillende terreinen kan worden vormgegeven, zonder daarbij de indruk te willen wekken dat het hier om integrale visies van deze specifieke beleidsterreinen gaat.

Kader 1: Aansluiting & Afbakening

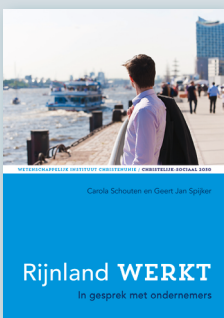
We bouwen voort op eerdere publicaties van het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie: In de studie *Rijnland werkt* wordt gepleit voor het Rijnlandse model van ondernemen, waarin samenwerking met alle belanghebbenden centraal staat.⁴ Waar de verhouding tussen markt, overheid en maatschappelijke organisaties in deze studie onderbelicht blijft, bespreken we in dit essay de vraag waar commerciële bedrijven kunnen helpen bij het bereiken van maatschappelijke doelen en als ze dat niet kunnen, welke andere organisatievormen dan passender zijn. Voorts bespreekt dit essay middelen om te sturen. Zo tracht dit essay extra beleidsopties te bieden om het Rijnlandse model te bevorderen.

In het essay *Samen waardenvol ondernemen* wordt de dynamische brede welvaartstheorie van het bedrijf geïntroduceerd.⁵ Die benadering gaat verder dan maatschappelijk verantwoord ondernemen of het Rijnlandse ondernemingsmodel. Bedrijven dienen zich te focussen op het identificeren en realiseren van nieuwe kansen voor brede welvaartsverbetering (waarin naast de economische aspecten, ook de ecologische en sociaal-maatschappelijke aspecten van welvaart worden meegenomen) en dat op een bedrijfseconomisch rendabele wijze. Erik Stam, de auteur, schrijft: “De *raison d'être* van ondernemingen in de dynamische brede welvaartsbenadering is dat ondernemingen beter dan de markt (en andere organisatievormen) in staat zijn om op hun specifieke manier bij te dragen aan het vergroten van de capaciteiten van mensen.” In dit essay brengen we verdieping aan door te laten zien waar commerciële bedrijven in de voorziening van basisbehoeften inderdaad een passende organisatievorm zijn.

Het voorzien in (basis)behoeften gaat gepaard met uitdagingen op het gebied van waardige behandeling van mens, dier en natuur die vragen om zowel moreel leiderschap bij bedrijven als goede kaders van de overheid. Kaderstelling is uitvoerig besproken in de WI-studie *Duurzame economie*.⁶ In dit essay beschouwen we de noodzaak van goede kaders als gegeven. Kaders komen aan bod waar dit raakt aan de verhouding tussen markt, overheid en maatschappij.

Alternatieven voor commerciële levering zijn levering door de overheid en voorziening door de maatschappij. Bij voorziening door de maatschappij denken we aan stichting- en coöperatievormen, waarin burgers samenwerken om maatschappelijke doelen te realiseren en de inspraak van belanghebbenden centraal staat. Hiermee bouwen we voort op de WI-studie *Coöperatiemaatschappij*.⁷

In *De Vitale Zorg* wordt een christelijk-sociaal beleidsadvies over het zorgstelsel gepresenteerd, waarin de verhouding tussen markt, overheid en samenleving reeds aan de orde komt.⁸ Daarom laten we in dit essay de complexe zorgsector grotendeels buiten beschouwing.

Een christelijk-sociaal perspectief op marktordening

Sterk beïnvloed door neoliberaal gedachtegoed heeft marktwerking in de afgelopen decennia een dominante positie ingenomen binnen grote delen van de Nederlandse samenleving, ook waar het gaat om cruciale basisvoorzieningen zoals wonen, kinderopvang, energie, voedsel, financiële diensten en IT.

Deze ontwikkeling is niet eenduidig negatief. Integendeel: vanuit christelijk-sociaal perspectief moet erkend worden dat marktwerking belangrijke positieve functies vervult. Marktmechanismen kunnen ruimte bieden voor innovatie, investeringen en ondernemerschap. Concurrentie op een markt kan bijdragen aan efficiëntie, kostenbeheersing en kwaliteit van diensten of producten. Een markt geeft ruimte voor burgers om private initiatieven te ondersteunen of te ontplooiën, wat aansluit bij het christelijk-sociale beginsel van gespreide verantwoordelijkheid. Tegelijkertijd kan marktwerking ook leiden tot marktfalen, waarbij burgers niet zozeer vrijer, maar afhankelijker worden van bepaalde bedrijven en economische efficiëntie kan conflicteren met menselijke waardigheid en bloei van de gemeenschap. In dit deel van het essay gaan we op zoek naar een christelijk-sociaal perspectief op de verhouding tussen markt, overheid en maatschappij. We bespreken eerst dat de inzet van marktwerking een morele afweging vraagt. Vervolgens bespreken we christelijk-sociale bouwstenen en relevante economische principes, zodat we deze in de volgende delen van het essay kunnen toepassen op de marktordening rond basisvoorzieningen.

Morele afweging

De vraag in hoeverre marktwerking wenselijk is, kan niet los worden gezien van het mensbeeld dat men hanteert. Marktwerking wordt vaak als (waarden)neutraal instrument gepresenteerd, maar hiermee wordt verhuld dat met de inzet van marktwerking impliciet normatieve keuzes worden gemaakt. Zoals Michael Sandel betoogt in *Gelijkheid*, gaat het bij de inzet van marktwerking niet om een neutraal-technische keuze maar om een morele vraag naar wat wij als samenleving essentieel achten voor het goede leven.⁹ Juist bij de marktordening rond basisvoorzieningen wordt de spanning zichtbaar of burgers worden benaderd als consumenten of als mensen met intrinsieke waardigheid.

Het neoliberale model ziet de mens primair als een rationeel calculerende actor die het beste zijn eigen belang kan nastreven. Economische prikkels en concurrentie worden daarbij beschouwd als belangrijke ordenende krachten van de samenleving. Deze krachten kunnen echter ook maatschappelijke verbanden ontworpen, als men de eigen aard van die verbanden miskent. Waardengedreven sectoren als de kinderopvang en de volkshuisvesting richten zich

bijvoorbeeld op vorming, barmhartigheid en gemeenschap, wat niet automatisch samenvalt met (een nauwe definitie van) economische efficiëntie. Wanneer winst en concurrentie leidend worden, verliezen deze kringen de ademruimte voor hun zelfstandige roeping en komt de menselijke waardigheid onder druk te staan.

De christelijk-sociale visie gaat uit van een ander mensbeeld: de mens is geen autonoom, calculerend individu, maar een relationeel wezen met een intrinsieke waardigheid, geroepen tot verantwoordelijkheid voor zichzelf, de ander en de gemeenschap. Economische structuren dienen deze menselijke waardigheid in maatschappelijk verband te dienen. In dit licht kan een normatieve correctie nodig zijn: toegang tot fundamentele voorzieningen zoals kinderopvang en huisvesting mag niet volledig afhankelijk worden van deelname aan de markt, waar een door competitie gedreven tendens heerst om te besparen op waardevolle elementen die moeilijk beprijgbaar zijn en niet in een businesscase passen.⁹ In het zoeken naar een gewenste verdeling tussen markt, overheid en maatschappij is het van belang te erkennen dat we leven in een gebroken wereld. Daarmee bedoelen we dat zowel individuen als systemen niet automatisch bijdragen aan een bloeiende samenleving. Dit besef vraagt om bescheidenheid en realisme: geen enkele ordening leidt vanzelf tot rechtvaardige uitkomsten. En het evenwicht tussen markt, overheid en maatschappelijke organisaties is maar beperkt maakbaar. Tegelijkertijd vragen de spanningen die zichtbaar worden in de marktordening van basisvoorzieningen om een fundamenteel andere visie op de rol en de grenzen van de markt. We zoeken daarom naar manieren om maatschappelijke belangen beter te borgen en verschillende organisatievormen in hun kracht te zetten.

Christelijk-sociale bouwstenen

In het christelijk-sociale denken wordt de samenleving gezien als verzameling van kringen, zoals gezinnen, bedrijven, kerken, verenigingen en overheid, die ieder hun eigen verantwoordelijkheid en roeping hebben. Deze kringen zijn geen concurrenten, maar partners in dienst van het gemeenschappelijk goede. De markt, de overheid en maatschappelijke organisaties zijn alle drie van groot belang, dus we willen voorkomen dat de één de ander gaat domineren. Het christelijk-sociale perspectief richt zich op het *bonum commune*: het welzijn van de gemeenschap als geheel.

In het boek *Door het oog van de naald* stelt Johan Graafland dan ook dat de markt nooit als doel op zichzelf mag functioneren.¹⁰ Graaflands pleidooi sluit aan bij het idee van een economie van genoeg, waarin grenzen worden erkend en economische activiteit dienstbaar blijft aan

mens en samenleving. Economische structuren dienen dienstbaar te zijn aan de samenleving als geheel, met bijzondere aandacht voor kwetsbare burgers. Wanneer marktwerking basisvoorzieningen aantast in hun publieke karakter is het nodig om vanuit waarden te corrigeren. Graafland waarschuwt voor morele uitholling: als burgers gereduceerd worden tot consumenten en als organisaties in de levering van basisvoorzieningen worden gereduceerd tot winstgedreven aanbieders, dan ontstaat verlies van de menselijke maat en solidariteit. Door een overmaat aan marktwerking worden burgers tegenover elkaar gezet als concurrenten: een iedereen-tegen-allen economie. Daardoor ontstaat verlies aan solidariteit.

Om deze morele verschraling tegen te gaan, eist Graafland een actieve houding van de overheid om marktwerking te begrenzen en richting te geven ter bescherming van publieke waarden. Zoals Wouter Beekers het principe van publieke gerechtigheid verwoordt in zijn 'Christelijk-sociale canon': "De overheid is geroepen de ruimte te beschermen van de samenleving om verantwoordelijkheid te nemen."¹¹ Marktordening is daarbij geen waardevrije aangelegenheid, maar vraagt om bewuste keuzes ten dienste van recht en menselijke waardigheid.

Zo biedt het christelijk-sociale perspectief een samenhangend antwoord op de spanningen van de neoliberale context. Het erkent de kracht van bedrijven, maar wijst op hun grenzen; het waardeert vrijheid en initiatief, maar plaatst deze in het kader van gerechtigheid en gemeenschap. Vanuit hun specifieke maatschappelijke doelstelling, kunnen maatschappelijke organisaties als stichtingen en coöperaties bedrijven aanvullen bij het creëren van maatschappelijke waarde. Ten slotte heeft de overheid een taak wanneer bedrijven en maatschappelijke organisaties onvoldoende in staat zijn het publieke belang te borgen. Markt, overheid en maatschappij krijgen zo ieder hun eigen plaats en verantwoordelijkheid, met als richtinggevend doel dat economische structuren ten dienste staan van menselijke waardigheid en het gemeenschappelijk goede.

Economische principes

Waar het christelijk-sociale denken belangrijke bouwstenen biedt, kan zij in de verdere praktische uitwerking profiteren van economische principes. De economische wetenschap bestudeert immers het functioneren van markten. We bespreken hier een aantal relevante principes.

Allereerst hebben bedrijven een bijzondere capaciteit voor risicovolle investeringen. Anders dan maatschappelijke organisaties kunnen zij eigen vermogen aantrekken, zodat voor vermogensverschaffers tegenover de investering ook een aandeel in de winst staat. Anders dan publieke instanties hebben zij te maken met de disciplinerende werking van de markt: als zij de risico's structureel verkeerd inschatten, dan riskeren zij uit de markt te worden geprijsd. Deze bijzondere

capaciteit in het toewijzen van schaarse middelen maakt dat ondernemers de samenleving een grote dienst kunnen bewijzen, door in te spelen op mogelijkheden voor een betere kwaliteit of prijs.

Voor het functioneren van de markt is het van belang dat externe kosten (bijvoorbeeld milieuvervuiling en uitputting van natuurlijke hulpbronnen) worden geïnternaliseerd in de prijs, zodat bedrijven zowel private als externe kosten meenemen in hun afwegingen. Zoals eerder genoemd is de hiervoor benodigde kaderstelling (regulering, normering en beprijzing) uitvoerig besproken in de WI-studie Duurzame economie en beschouwen we de noodzaak van goede kaders in dit essay als gegeven.⁶ Omdat dergelijke kaders in de praktijk tekortkomingen kennen, zal het aanjagen van de duurzame economie op verschillende punten aan bod komen waar dit raakt aan de verhouding tussen markt, overheid en maatschappij.

Voor het functioneren van de markt is het voorts van belang dat er sprake is van voldoende mededinging en begrijpbare en toegankelijke informatie. Bij natuurlijke of lokale monopolies of bij een asymmetrische informatiepositie ontstaat marktmacht, waardoor enkele bedrijven bijvoorbeeld de prijs, kwaliteit en hoeveelheid kunnen bepalen, wat tegen het belang van burgers is. Indien marktmacht speelt bij de levering van basisvoorzieningen worden burgers niet zozeer vrijer, maar afhankelijker. Betaalbaarheid, toegankelijkheid en kwaliteit van basisvoorziening komen onder druk te staan, wat kwetsbare groepen doorgaans het meest raakt. Daarbij verandert niet alleen de positie van burgers, maar ook die van maatschappelijke organisaties, die steeds vaker worden afgerekend op marktprestaties in plaats van hun sociale en publieke kwaliteiten. Daarmee dreigt ongelijkheid niet slechts incidenteel te ontstaan, maar structureel onderdeel te worden van de marktordening rondom basisvoorzieningen. Ongewenste afhankelijkheden kunnen ook ontstaan door een spiraal van schaalvergroting en uitbesteding. Dit zien we bijvoorbeeld op het terrein van financiële diensten en digitale infrastructuur. Als we onze publieke waarden willen behouden, is het van belang om te investeren in strategische autonomie. Dit betekent dat we vitale voorzieningen en

“Zo biedt het christelijk-sociale perspectief een samenhangend antwoord op de spanningen van de neoliberale context.”

infrastructuren zó organiseren dat we niet afhankelijk worden van partijen die buiten onze democratische en maatschappelijke invloed staan. Daarmee beschermen we onze soevereiniteit: het vermogen om als samenleving zelf regie te houden over wat essentieel is voor ons welzijn.

Bij het vormgeven van beleid is betrouwbaar bestuur een belangrijke randvoorwaarde. Als de overheid plotseling de voorwaarden voor bedrijven wijzigt, dan kan zij het vertrouwen van bedrijven schaden. Als bedrijven er niet meer op kunnen vertrouwen dat zij investeringen kunnen terugverdienen, dan zullen zij niet langer willen investeren. Waar we vinden dat de private sector een te grote rol heeft gekregen in de voorziening van basisbehoeften, zullen we er dus rekening mee moeten houden dat de overheid dit zelf gefaciliteerd en zelfs aangemoedigd heeft. De belangen van ondernemers moeten zorgvuldig worden meegenomen.

Toepassing op basisvoorzieningen

In het vervolg van dit essay werken we onze visie op marktordening uit voor een aantal basisvoorzieningen, zodat we verschillende handelingsperspectieven kunnen

bieden. Deze basisvoorzieningen splitsen we uit naar de mate van locatiegebondenheid, omdat burgers en kwetsbare groepen voor locatiegebonden basisbehoeften minder makkelijk kunnen uitwijken, terwijl investeringsrisico's doorgaans relatief klein zijn vanwege de relatief voorspelbare vraag. We kijken eerst naar sterk locatiegebonden voorzieningen als wonen en kinderopvang, die vragen om sterke maatschappelijke organisaties. Vervolgens kijken we naar sectoren met distributie in eenzelfde regio, zoals energie en voedsel, waar samenwerking tussen bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden nodig is om continuïteit en solidariteit te waarborgen. Ten slotte bespreken we globale dienstverlening, zoals financiële diensten en cloudtechnologie, waar bedrijven een grote rol in spelen, maar die vragen om Europese regulering om het algemeen belang met haar publieke waarden te beschermen. Op al deze niveaus hebben burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties een gezamenlijke verantwoordelijkheid: economische activiteit moet altijd dienstbaar blijven aan mens, gemeenschap en het goede, waarbij christelijk-sociale principes richtinggevend blijven.

Locatiegebonden voorziening: woningcorporaties en kinderopvang

Voor waardengedreven sectoren als volkshuisvesting en kinderopvang zijn gemeenschap en vorming belangrijke doelen, die we hoog in het vaandel willen houden. In de volkshuisvesting willen we bouwen aan gemeenschappen. In de kinderopvang staat zorgzame aandacht en de vorming van kinderen centraal. Daarmee omvatten volkshuisvesting en kinderopvang in zichzelf waarden die zich niet monetair laten vangen en sterk verband houden met menswaardigheid. Vanuit christelijk-sociaal oogpunt is het daarom wenselijk dat deze voorzieningen lokaal toegankelijk, degelijk en constant op orde zijn en blijven. We zien daarom beperkte ruimte voor marktgedreven innovatie en efficiëntieslagen, die al snel ten koste zouden kunnen gaan van de publieke waarden of toegang tot deze voorzieningen. In beide sectoren is de vraag relatief goed in te schatten en het investeringsrisico relatief klein, en daarom zijn de risico's van publieke investeringen relatief beperkt. Bovendien spelen in de kinderopvang zorgen rond marktmacht.¹² Zoals we zullen bespreken, kunnen beide voorzieningen beter geborgd worden bij maatschappelijke organisaties die de belangen van burgers behartigen, eventueel met publieke financiering.

Maak ruimte voor woningcorporaties

In de voorziening van huurwoningen hangt de gewenste verhouding tussen markt en maatschappij nauw samen

met hoe we denken over begrotingsbeleid en financiële risico's. Nederland beschikte decennialang over een systeem waarin maatschappelijke organisaties, in de vorm van woningcorporaties, een belangrijke rol speelden in de voorziening van betaalbare huurwoningen en deze voorziening werd dan ook niet beperkt tot de armste huishoudens. In een poging om tekorten op de rijksbegroting te verkleinen, worden woningcorporaties sinds 2013 extra belast, eerst via de verhuurderheffing en later via de vennootschapsbelasting. Dit heeft bijgedragen aan een lagere staatsschuld (afname van passiva op de overheidsbalans), terwijl woningcorporaties hun woningen moesten verkopen en minder konden investeren (afname van activa op de balans van woningcorporaties). Woningcorporaties hebben daarom grote moeite om te voldoen aan hun (publieke) kerntaak: het voorzien in woonruimte.

Wij zijn groot voorstander van prudent overheidsbeleid, maar niet van een exclusieve focus op passiva. Voor huishoudens geldt: als je weet dat je een woonvraag blijft houden, dan kan investeren in een financieel-passende woning risico's verminderen, omdat je hiermee blootstelling aan een oplopende huur- en energierekening kunt beperken. Op nationaal niveau geldt hetzelfde: omdat de overheid als taak heeft om de beschikbaarheid van woonruimte te bevorderen (Grondwet Art. 22), heeft ook zij

te maken met een blijvende woonvraag. Het zou verstandig zijn te investeren in de bouw en verduurzaming van sociale woningen, ook omdat dit de noodzaak beperkt om inkomens te steunen als private huren of energieprijzen oplopen. Op het gebied van huisvesting kan de verhouding tussen markt en maatschappij beïnvloed worden via begrotingsbeleid. Een goede eerste stap betreft het afschaffen of sterk beperken van de vennootschapsbelasting voor woningcorporaties, zodat zij meer kunnen bouwen. Gezien het problematische gebrek aan betaalbare huurwoningen en de lage staatsschuld, zou een ruime aanvullende verstrekking van middelen aan woningcorporaties een goede tweede stap zijn. Omdat woningcorporaties steeds hogere prijzen betalen voor bouwgrond, lijkt het logisch om hier ook de opbrengsten van een planbatenheffing (heffing op de stijging van grondwaarde als gevolg van een wijziging van het bestemmingsplan) voor in te zetten.

Bestrijd rol van private equity in kinderopvang

In de kinderopvang spelen, naast aandacht en zorg voor de kinderen, de waarden die worden meegegeven aan

kinderen een belangrijke rol. Dat is bij uitstek een zaak waar je als ouders zeggenschap over wilt geven. De sector kent niet-commerciële aanbieders en familiebedrijven waar de belangen van ouders goed geborgd zijn. Maar we zien ook dat grote private equity partijen steeds meer kinderopvangcentra overnemen, vestigingen sluiten in armere wijken en nieuwe vestigingen openen in rijkere wijken, en lokale marktmacht verwerven, waarbij het doel lijkt om de waarde van de bedrijfsvoering te verhogen en het geheel vervolgens met grote winst te verkopen.¹² Voor een sector die waarde(n)volle zorg levert aan kinderen, achten we deze toenemende rol van private equity onwenselijk.

Omdat de kinderopvang voor een steeds groter deel door de overheid wordt gefinancierd, kunnen voorwaarden rond de financiering helpen om te sturen op organisatievormen. Als voorwaarde voor het toekennen van financiering, zou de eis kunnen worden opgenomen dat winstuitkeringen en prijzen bij overnames beperkt worden. Dit helpt om excessen te voorkomen en maakt de sector minder interessant voor grote private-equitypartijen.

Netwerkgebonden distributie: energie en voedsel

In de productie van energie en voedsel spelen investeringsrisico's, terugverdiendtijden en fysieke infrastructuur een centrale rol. Bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden hebben elk hun eigen rol en kunnen samen zorgen voor continuïteit, solidariteit en duurzaamheid. We zullen bespreken hoe bedrijven een belangrijke functie kunnen vervullen in het mobiliseren van kapitaal en het realiseren van innovatie. Tegelijkertijd zijn er ook kwetsbaarheden zoals afhankelijkheden in ketens, marktmacht bij dominante spelers en systeemrisico's bij verstoringen. Daarnaast beschrijven we hoe maatschappelijke organisaties, zoals coöperaties, publieke waarden en betrokkenheid van burgers kunnen borgen, vanuit hun primaire doelstelling om maatschappelijke belangen te behartigen. Ten slotte bespreken we hoe de overheid invulling kan geven aan publieke gerechtigheid door randvoorwaarden te stellen en leveringszekerheid en voedselzekerheid te waarborgen. Dit alles leidt tot een bloeiende verhouding tussen bedrijven, coöperaties en de overheid.

“Wij zijn groot voorstander van prudent overheidsbeleid, maar niet van een exclusieve focus op passiva.”

Borg leveringszekerheid van energie en beleg de levering aan huishoudens bij coöperaties

In de voorziening van energie is sprake van verschillende, complementaire diensten: transport, inkoop/productie en levering. In het transport (de fysieke levering) is sprake van een monopolie en daarom houden we dit in publieke handen, waarbij publieke investeringen hard nodig zijn. In de inkoop en productie van gas speelt de overheid een grote rol, in het bijzonder ook vanwege het publieke belang van leveringszekerheid in de context van extreme evenementen,¹³ maar in zowel de seizoensopslag van gas en de productie en het opslaan van elektriciteit zijn bedrijven relatief goed in staat de baten af te wegen tegen kostbare investeringen, wat helpt om de kosten laag te houden. Ook de administratieve levering van energie ligt bij bedrijven, maar hier is de vraag of dit nog wel zo'n goede keuze is.

In de administratieve levering van energie aan huishoudens zien we namelijk dat de complexiteit snel toeneemt. Nog niet zo lang geleden waren huishoudens slechts afnemers van energie en waren energieprijzen relatief constant. Door de energietransitie zijn huishoudens ook energie gaan produceren en variëren elektriciteitsprijzen met de beschikbaarheid van zon en wind. Ook zien we afhankelijkheidsrelaties ontstaan: huishoudens investeren forse bedragen in batterijen, terwijl de energieleverancier de aansturing doet en huishoudens maar moeten hopen dat zij hun marges niet zullen verhogen. Voor veel huishoudens

wordt het vergelijken van energiecontracten te complex, waardoor niet langer wordt voldaan aan een belangrijke voorwaarde van voldoende begrijpbare informatie. De administratieve levering van energie zou beter kunnen worden belegd bij professionele energiecoöperaties die als taak hebben om de belangen van huishoudens te vertegenwoordigen.¹⁴

Hoewel de belangen van huishoudens wat betreft de levering van energie beter kunnen worden belegd bij professionele energiecoöperaties, kunnen deze coöperaties – in het belang van hun leden – diensten inkopen bij commerciële bedrijven. Bedrijven die maatschappelijk nuttige diensten en innovaties leveren kunnen dit dus blijven doen, zolang coöperaties in bijvoorbeeld de optimale aansturing van zonnepanelen en batterijen niet afhankelijk worden van één bedrijf. Als de energielevering bij coöperaties wordt belegd, dan moeten bestaande bedrijven wel hun directe levering aan huishoudens staken. Vanuit het principe van betrouwbaar bestuur zal hier een oplossing vanuit de overheid voor moeten worden bedacht.

Bouw aan een duurzame, robuuste voorziening van voedsel

In de voedselketen, van productie tot de consument, voegen ondernemers veel waarde toe. Het is dus van belang deze ondernemers in hun kracht te zetten, zodat ze optimaal kunnen bijdragen aan de samenleving. Daarbij dienen we te waken voor toenemende marktconcentratie bij leveranciers van inputs (zoals zaden en technologie) en bij supermarkten. Bij eventuele fusies tussen supermarkten zouden mededingingsautoriteiten daarom ook

goed moeten kijken naar de maatschappelijke effecten van toename in inkoopmacht.

Naast ondernemers kunnen coöperaties helpen om maatschappelijke waarde te vergroten. Waar reguliere landbouw ten koste kan gaan van biodiversiteit, koopt de burgercoöperatie Land van Ons landbouwgrond om deze ter beschikking te stellen aan boeren die natuurinclusief willen boeren en zo de biodiversiteit willen vergroten. Burgers en boeren werken hier hand in hand. De overheid zou daarom moeten voorkomen dat het rendement op deze investeringen onevenredig zwaar wordt belast, zoals nu het geval is in box 3 en ook zou kunnen gebeuren met een te generieke vermogensbelasting. En als ondernemers hun bedrijf willen overdragen aan een coöperatie of een stichting, dan zou dit kunnen worden gefaciliteerd zoals nu al gebeurt voor overnames binnen de familie.¹⁵

Tegelijk is er sprake van toenemende systeemrisico's. Zo kan het veranderende klimaat de voedselproductie sterk onder druk gaan zetten¹⁶ en heeft de coronacrisis laten zien hoe belangrijk het is om voorbereid te zijn op pandemieën, die bovendien de wereldhandel onderbreken. Naast bedrijven en coöperaties, heeft de overheid daarom een belangrijke taak in het borgen van leveringszekerheid en voedselzekerheid, juist om het publieke belang te beschermen. Wij steunen daarom de ambitie om een voedselstrategie te ontwikkelen, binnen Nederland en in Europees verband, en pleiten ervoor dat deze strategie ons vooral ook voorbereidt op veranderende omstandigheden op de langere termijn. Strategische investeringen in (onderzoek naar) lokale en regionale productieketens kunnen helpen om de gevolgen van pijnlijke toekomstscenario's voldoende te mitigeren.

Globale dienstverlening: financiële diensten en cloudtechnologie

In de globale dienstverlening, bijvoorbeeld in de vorm van financiële diensten en clouddiensten, zijn schaalvoordelen, hoge vaste kosten en internationale netwerkeffecten bepalend. Deze kenmerken leiden tot grote investeringsrisico's en daarom is het logisch dat bedrijven hier verantwoordelijkheid in nemen.

Vanuit economisch perspectief kunnen deze bedrijven bijdragen aan innovatie, efficiëntie en wereldwijde toegankelijkheid van diensten. Tegelijkertijd ontstaan er risico's rond afhankelijkheid en het borgen van publieke waarden, juist omdat deze diensten grensoverschrijdend zijn en zich deels onttrekken aan nationale regulering.

Vanuit christelijk-sociaal perspectief vraagt dit om duidelijke normstelling en begrenzing. Deze diensten kunnen alleen op een verantwoorde manier worden verleend als bedrijven ook moreel rekenschap afleggen en de grenzen van het in Europa geldende recht respecteren. De overheid

heeft de roeping om publieke gerechtigheid te waarborgen, onder andere door bescherming van persoonsgegevens, het garanderen van continuïteit van dienstverlening en het stellen van kaders voor ethische en duurzame inzet van technologie. Mede omdat deze waarden internationaal onder druk staan, speelt strategische autonomie voor essentiële dienstverlening een belangrijke rol in onze visie op marktordening. Vanwege de schaal van benodigde investeringen, kan Europese samenwerking hier een belangrijke rol spelen.

Neem essentiële financiële diensten (terug) in eigen beheer

Op het gebied van essentiële financiële diensten zoals betalingsverkeer en vermogensbeheer zien we een zichzelf versterkende spiraal: uitbesteden naar grote, veelal Amerikaanse partijen die goedkoper zijn, waardoor ze vervolgens hun schaal vergroten en de prijs kunnen verlagen. De Nederlandsche Bank waarschuwt voor de afhankelijkheid

van het betalingsverkeer: Mastercard en Visa domineren betalingen per betaalpas, terwijl Nederlandse grootbanken digitale betalingen laten verlopen via Google en Apple, onder verwijzing naar hún voorwaarden.¹⁷ Het beheer van ons vermogen hebben we grotendeels uitbesteed aan Amerikaanse bedrijven als BlackRock, Vanguard, State Street en Fidelity Investments, die inmiddels 11,8 procent van de Amsterdamse beurs bezitten (tegen 0,9 procent voor hun Nederlandse tegenhangers) en tegen bijna alle klimaatresoluties stemmen.¹⁸ Door het uitbesteden zijn we weliswaar marginaal goedkoper uit, maar we geven het stuur uit handen: de continuïteit van essentiële financiële diensten wordt afhankelijk van niet-Europese aanbieders, we verliezen de controle over onze transactiedata en we getuigen niet langer van goed rentmeesterschap.

Als we een strategisch autonome en duurzame economie willen realiseren, is het van belang om de spiraal van uitbesteding, schaalvergroting en het eenzijdig zoeken naar de laagste prijs te doorbreken en essentiële financiële diensten (terug) in eigen beheer te nemen. Burgers en organisaties kunnen hier zelf keuzes in maken, maar ook de overheid heeft hier een belangrijke rol te spelen. Ten eerste kan in EU-verband worden gewerkt aan gezamenlijke betaalsystemen, zoals reeds gebeurt met Wero.¹⁹ Ten tweede kunnen toezichthouders met het oog op de bredere maatschappelijke verantwoordelijkheid van banken en pensioenfondsen van hen vragen dat ze controle houden over hun kernactiviteiten: voor een bankvergunning zal de bank de afhankelijkheid van externe diensten moeten terugdringen en pensioenfondsen mogen (passief) vermogensbeheer niet langer uitbesteden aan niet-Europese bedrijven.

Niet voor niets zijn pensioenfondsen PFZW en PME uit eigen beweging reeds gestopt met Blackrock vanwege hun duurzaamheidsbeleid en zorgen over de invloed van de Amerikaanse politiek op hun investeringsbeleid.^{20 21}

Ten slotte kunnen desnoods heffingen worden ingevoerd, die overigens niet eens zo hoog hoeven zijn om de eenzijdige zoektocht naar het laagste tarief de wind uit de zeilen te nemen en vermogensbeheer door Europese partijen te stimuleren.

Bescherm onze data

Terwijl steeds meer van onze persoonlijke, medische en financiële data in de cloud staat, maken Europese overheden en bedrijven veelvuldig gebruik van cloudinfrastructuur van Amerikaanse herkomst. Amazon Web Services, Microsoft Azure en Google Cloud controleren gezamenlijk zo'n 70 tot 80 procent van de Europese cloudmarkt.²² Deze sterke concentratie leidt tot strategische afhankelijkheid van niet-Europese partijen. In een tijd van toenemende geopolitieke spanningen en cyberdreigingen maakt deze afhankelijkheid de Europese samenleving kwetsbaar. Omdat cloudinfrastructuur een publieke basisvoorziening

“Als we een strategisch autonome en duurzame economie willen realiseren, is het van belang om de spiraal van uitbesteding, schaalvergroting en het eenzijdig zoeken naar de laagste prijs te doorbreken en essentiële financiële diensten (terug) in eigen beheer te nemen.”

is geworden, is het onvoldoende om deze volledig aan marktwerking en buitenlandse machtsverhoudingen over te laten.

In EU-verband kan worden ingezet op het verbeteren van de samenwerking tussen digitale diensten door middel van interoperabiliteit en open standaarden. Interoperabiliteit is het vermogen van verschillende systemen om gegevens uit te wisselen, wat gestimuleerd kan worden door open standaarden: afspraken die de gegevensuitwisseling tussen systemen verbeteren die door iedereen gebruikt kunnen worden. Hierdoor kunnen verschillende aanbieders gezamenlijk volwaardige clouddiensten leveren, bijvoorbeeld door opslag, rekenkracht en software modulair te combineren. Dit faciliteert de ontwikkeling van concurrerende Europese alternatieven, met name voor kritieke diensten als dataopslag.

Overheden kunnen gezamenlijk hun publieke inkoop inzetten om de ontwikkeling van Europese dienstverlening te stimuleren. Door de publieke inkoop van clouddiensten binnen Europa wordt de digitale autonomie van de overheid versterkt. Door de publieke inkoop van verschillende overheden te bundelen kan een effectieve impuls op schaal worden gegeven, die bijdraagt aan een robuust Europees aanbod, dat vervolgens ook voor burgers en bedrijven bruikbaar is.

Voor haar kernfuncties dient de overheid bij voorkeur te kiezen voor uitvoering in eigen beheer. Waar uitbesteding plaatsvindt, dienen contracten te voorzien in een ontsnapingsclausule bij wijziging van eigenaarschap of zeggenschap.

Essentiële diensten kunnen voorts beschermd worden door overnames van vitale clouddiensten door niet-Europese partijen te beperken en onbetrouwbare partijen uit te sluiten van levering op de Europese markt.

Conclusie

De marktordening is geen neutraal-technische keuze, maar raakt aan de morele vraag wat wij als samenleving essentieel achten voor het goede leven. In dit essay hebben we vanuit christelijk-sociale waarden een visie geschetst op de verhouding tussen markt, overheid en maatschappij in de voorziening van basisbehoeften.

Deze verhouding hangt samen met de mate van locatiegebondenheid en investeringsrisico's. In locatiegebonden voorzieningen, zoals woningen en kinderopvang, pleiten we voor een grotere rol van maatschappelijke organisaties, zoals woningcorporaties en stichtingen. In de levering van energie en voedsel hebben bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden elk hun eigen verantwoordelijkheid; samen kunnen zij zorgen voor continuïteit, solidariteit en duurzaamheid. In globale diensten op het gebied van financiële diensten en digitale infrastructuur spelen bedrijven een belangrijke rol, maar blijft het essentieel om afhankelijkheden te beperken en strategische autonomie te waarborgen.

De handelingsperspectieven die wij in dit essay bieden, dragen bij aan het vormgeven van een economie van verbondenheid. In zo'n economie staan instituties niet op

afstand van burgers, maar zijn ze geworteld in de samenleving en dienstbaar aan het algemeen welzijn. Maatschappelijke organisaties versterken de onderlinge solidariteit. Bedrijven dragen verantwoordelijkheid voor brede welvaart voor de gemeenschappen waarin zij opereren. De overheid beschermt het publieke belang.

Een economie van verbondenheid erkent dat economische structuren nooit waardenvrij zijn. Door markt, overheid en maatschappelijke organisaties in hun juiste verhouding te ordenen, bouwen we aan een economie die niet alleen gedreven wordt door economische prikkels, maar door menselijke waardigheid, gemeenschapszin en duurzaamheid. Zo ontstaat een economie gericht op het bonum commune: het welzijn van de gemeenschap als geheel.

Literatuurlijst

- ACM (2026) Energietransitie onder druk, meer flexibiliteit nodig van alle partijen. <https://www.acm.nl/nl/publicaties/acm-energietransitie-onder-druk-meer-flexibiliteit-nodig-van-alle-partijen>
- Canoy, M., Krabbe, Y. & Makai, P. (2023) Op winst gerichte partijen in de kinderopvang grotendeels wenselijk. <https://esb.nu/op-winst-gerichte-partijen-in-de-kinderopvang-grotendeels-wenselijk/>
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2020) Rapport nr. 56: Het borgen van publiek belang. <https://www.wrr.nl/documenten/2000/04/26/het-borgen-van-publiek-belang>
- Schouten, C., & Spijker, G.J. (2017) *Rijnland werkt*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.
- Stam, E. (2025) *Samen waardenvol ondernemen*. Wetenschappelijk Instituut ChristenUnie.
- Pasterkamp, L. (2023) *Duurzame economie*. Wetenschappelijk Instituut ChristenUnie.
- Van Putten, R. & Beekers, W. (2014) *Coöperatiemaatschappij: Solidariteit organiseren in de eenentwintigste eeuw*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.
- Wijmenga, L. & Zuiderdijn-Van Munster, R. (2024) *De vitale zorg: een christelijk-sociale beleidsadvies over het zorgstelsel*. Wetenschappelijk Instituut ChristenUnie.
- Piketty, T. & Sandel, M. (2025). *Gelijkheid*. Utrecht: Ten Have.
- Graafland, J. (2007) *Door het oog van de naald: Over de Markt, Geluk en Solidariteit*. Kampen: Ten Have.
- Beekers, W. (2022) *Christelijk-sociale canon*. Wetenschappelijk Instituut ChristenUnie.
- Bansraj, D. & Xu, D. (2024) How Does Private Equity Shape Childcare? Implications for Competition, Pricing, and Quality. SSRN working paper. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5045089>
- Muilwijk, IJ. (2026) Presentatie tijdens technische briefing over leveringszekerheid voor de Tweede Kamer. <https://debatdirect.tweedekamer.nl/2026-05-13/klimaat/wttewaall-van-stoetwegenzaal/leveringszekerheid-15-30/video>
- Treurniet, M. (2024) Van privatiseringsverdriet naar coöperatievregude: de levering van elektriciteit en gas aan huishoudens. *Groen*, 8(1): 62-67.
- Rieback, M. (2025) Christelijk kapitalisme kan armoede bestrijden. *Groen*, 9(3): 58-65.
- Van Westen, R.M., & Baatsen, M.L.J. (2025) European temperature extremes under different AMOC scenarios in the community Earth system model. *Geophysical Research Letters*, 52, e2025GL114611.
- De Nederlandsche Bank. (2025) DNB jaarverslag 2024: *Robuust beleid in een onzekere wereld*. Amsterdam: De Nederlandsche Bank.
- Schellekens, B., & Fernandez, R. (2025). Amerikaanse vermogensbeheerders dwarsbomen Nederlands klimaatbeleid. *ESB*. <https://esb.nu/amerikaanse-vermogensbeheerders-dwarsbomen-nederlands-klimaatbeleid/>
- Banken.nl. (2025) Van iDEAL naar Wero: de overgang gaat beginnen. Nieuwsbericht, 30 oktober. <https://www.banken.nl/nieuws/26547/van-ideal-naar-wero-de-overgang-gaat-beginnen>
- Banken.nl. (2025) Pensioenfonds PFZW breekt met BlackRock om klimaatbeleid. Nieuwsbericht, 8 september. <https://www.banken.nl/nieuws/26393/pensioenfonds-pfzw-breekt-met-black-rock-om-klimaatbeleid>
- Banken.nl. (2025) Pensioenfonds PME neemt afscheid van BlackRock. Nieuwsbericht, 23 december. <https://www.banken.nl/nieuws/26704/pensioenfonds-pme-neemt-afschied-van-blackrock>
- Kraauer, J. (2025) Europa zet in op technologische zelfredzaamheid. Analyse, 18 april. <https://www.abnamro.nl/nl/zakelijk/insights/sectoren-en-trends/technologie/europa-zet-in-op-technologische-zelfredzaamheid.html>

Over de auteurs

Reinier Roest is Senior Internal Auditor bij het Erasmus MC in Rotterdam. Hij is algemeen bestuurslid bij ChristenUnie Ede en lid van de kerngroep van het themanetwerk Financiën en Economie.

Mark Treurniet is Universitair Docent bij de Faculteit Economie en Bedrijfskunde van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij is lid van het curatorium van het Wetenschappelijk Instituut en van de kerngroep van het themanetwerk Financiën en Economie.

Verantwoording

In verschillende fasen van het schrijfproces is feedback gegeven door: Jurian van der Bijl, Piet-Jan den Dikken, Johan Graafland, Ruben Nicolas, Mathilde Oosterhuis, Trineke Palm, Jeroen Troost, Gerrit Vreugdenhil en deelnemers aan de startbijeenkomst van het themanetwerk Financiën en Economie.

Eindredactie: Aart Deddens.

Vorm en beeld: Frivista/Folkert Rinkema